

Török Gábor

A lakott sziget

Utazás a politika világába

Török Gábor

A lakott sziget

Utazás a politika világába

ATHENAEUM

Copyright © Török Gábor, 2017

Minden jog fenntartva.

Kiadta az Athenaeum Kiadó,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

1086 Budapest, Dankó u. 4–8.
Telefon: 1-235-5020
www.athenaeum.hu
www.facebook.com/athenaeumkiado
athenaeum@lira.hu

ISBN 978 963 293 694 9

6. A politikai rezsimek

A politikai élet főszereplői a politikai vezetők. Bármilyen is a céljuk, ha nemcsak embereket akarnak vezetni, hanem mindenkire kötelező erejű döntéseket is szeretnének hozni, szükségük van arra, hogy egy politikai közösségben hatalmi pozíciót szerezzenek. Az odavezető útról már volt szó korábban, most arról beszélek, hogy mi történik ott.

A hatalmat többféle módon lehet gyakorolni. Arisztotelész például két szempontot vizsgált, amikor az ókori görög városállamok alkotmányait tanulmányozta: egyrészt arra volt kíváncsi, hogy *ki kormányoz* (egy ember, néhányan vagy sokaság), másrészt arra, hogy *kinek az érdekében teszi* (saját érdekében vagy a politikai közösség érdekében). E két szempont alapján háromszor két típust különített el. Az egyszemélyi uralom pozitív változatát, amely a közösség érdekében működik, monarchiának nevezte, a kizárólag a vezető érdekét szolgálót türannisznak, azaz zsarnokságnak. A néhány ember által irányított uralom jó változatának az arisztokráciát, az elfajzottnak az oligarchiát

tartotta. Végül a sokaság uralma kapcsán a politeiát – amit manapság alkotmányos kormányzásként szoktak értelmezni – nevezte jónak, a demokráciát pedig, amelyet a vagyontalanok önös célú uralmának gondolt, a rossz, elkorcsosult változatnak.

Arisztotelész kérdésfeltevése ma is aktuális, a politika lényegi kérdését jelenti a hatalomban részt vevők köre és az uralkodás célja. Ki kormányoz és kinek az érdekében teszi? – máig jó kiindulópontnak számít ezt kérdezni, ha a hatalomgyakorlásról szeretnénk többet tudni. Arisztotelész típusai közül néhány azonban ma már nem ugyanazt jelenti: a monarchia korunkban csak egy államforma, de nem tekinthető a hatalom szempontjából lényegi leírásnak. A monarchiák jelentős részében az uralkodók manapság csupán szimbolikus és reprezentatív szerepet töltenek be, azaz valójában nem ők uralkodnak, hanem a választott politikusok vagy a hatalmat más módon megszerző vezetők. Egy monarchia – és egy köztársaság is – lehet akár diktatúra, akár demokrácia, az államfői pozíció betöltésének módja ott, ahol nem az államfőnél van a végrehajtó hatalom, nem határozza meg a hatalom gyakorlását. Az arisztotelészi kérdéseket ezért is érdemes kiegészítenünk újabb kérdésekkel. Nemcsak az a fontos, hogy a hatalmon lévő kinek az érdekében politizál, hanem az is, hogy a hatalom gyakorlását akadályozzák-e korlátok, van-e lehetőség a vezető leváltására, bír-e politikai felelősséggel, továbbá kik és milyen módon vehetnek részt a politikai versenyben, kik és hogyan dönthetnek a hatalmat gyakorló személyéről.

Az arisztotelészi kérdések, kiegészülve a hatalom *korlátaira*, a politikai *versengés* módjára és a politikai *részvétel* lehetőségeire vonatkozó kérdésekkel, rajzolják ki azokat a típusokat, amelyekre a politikai rezsim fogalmát szoktuk használni.

A *politikai rezsim* a hétköznapi nyelvhasználatban, de még az újságokban is gyakran negatív fogalomként jelenik meg, általában valamilyen erőszakos, diktatórikus rendszer megnevezésére használják. A politikai elemzésekben és a politikatudományban azonban semleges fogalom, a politikai irányítás rendszerének, a hatalomgyakorlás mechanizmusainak a leírására szolgál. Alapvetően két elemet egyesít magában: az *intézményi adottságokat* és a vezető vagy vezetők *szerepfelfogását*. Ahogy már korábban is említettem, a politika megértésénél mindkettő egyformán fontos. A politikai vezető egyrészt egy adott intézményi keretben gyakorolhatja a hatalmát. Az intézmények segíthetik és korlátozhatják is a politikust a céljai elérésében. Ahol meghatározott időre és mandátummal választják a vezetőt, ott értelemszerűen mások lesznek a hatalomgyakorlás alapjai, mint ott, ahol a hatalmon lévő politikus elméletileg élethossziglan is uralkodhat. Ahol nincsenek szabad választások vagy csak egy szűk kisebbségnek van joga beleszólni a hatalmi kérdésekbe, másképp működik a politika, mint ott, ahol a választójog általános és a politikai verseny nyitott. Ezek az intézményes szempontok a politikai rezsimek tárgyalásakor megkerülhetetlenek, és alapvetően ki is rajzolják azt az egyenest, amelynek mentén az egyes létező politikai

rendszereket el tudjuk helyezni. Az egyik végponton találjuk a korlátlan, egyszemélyi irányítást, a másikon a korlátozott, megosztott, ellenőrzött hatalmat. Az intézményes szempont mellett azonban figyelembe kell venni a hatalmat gyakorlók szándékait, céljait, szerepfelfogását is. Korlátlan hatalmat is lehet mérsékelten, visszafogottan gyakorolni, ahogy korlátozott, ellenőrzött intézményes háttér mellett is törekedhet a politikai vezető arra, hogy minél nagyobb mozgástere legyen, minél inkább centralizálja a döntéshozatalt, az irányítást. Amikor tehát politikai rezsimekről beszélünk, soha ne elégedjünk meg az intézményes elrendezés értelmezésével, a hatalmat gyakorlók viselkedését is vegyük figyelembe, elemezzük.

A hatalomgyakorlást ezeken kívül még egyéb tényezők is befolyásolhatják: a nemzetközi környezet, a belső hatalmi viszonyok, a politikai közösség igényei és elvárásai. Ha például egy ország tagja egy nemzetközi szövetségnek, együttműködésnek, amelyben elvárás a korlátozott hatalomgyakorlás, ez jelentősen megnehezíti a politikai vezető azon törekvését, hogy más módon kormányozzon. Fordítva is igaz: ha diktatórikus politikai rezsimekkel működik együtt egy ország, megnő az esélye annak, hogy nála is ilyen irányba mozduljon el a hatalomgyakorlás. Valami ilyesmi történt Magyarországon a múlt század harmincas éveiben: a németekkel ápolt szövetség fokozatosan toltta el, változtatta meg a hatalomgyakorlást és hozott elő ennek megfelelő politikai vezetőket. Ahogy Horthy Miklós az emlékirataiban Gömbös Gyula kinevezé-

se kapcsán megfogalmazta, mindez alapvetően külső okok miatt következett be: „Vele új korszak kezdődött, nem annyira az ő közreműködése révén, mint inkább amiatt, mert a viszonyok időközben Németországban gyökeresen megváltoztak. Ez ránk és Európára, sőt az egész világra messze ható következményekkel járt.”

A külső mellett a belső hatalmi viszonyok is fontosak: a középkori magyar királyok mindegyike nagyjából hasonló közjogi háttér mellett uralkodhatott, de nagyon eltérő erővel, lehetőségekkel rendelkezett. Ez egyrészt összefüggésben állhatott a személyes képességeikkel, de jelentős mértékben meghatározta az is, hogy a központi kormányzattal szemben milyen belső ellenakaratok működtek. Hogy csak egy példát mondjak: a magyar történetírásban korábban kifejezetten kritikusan viszonyultak I. Zsigmond királyunkhoz, elsősorban a törökökkel szembeni vereségei miatt, valamint azért, mert a főurak, a bárók kegyelméből lett király, és ehhez el kellett fogadnia, hogy a bárókkal közösen kormányoz. Zsigmondnak még azt is meg kellett ígérnie a trón fejében, hogy a bárók akár erővel is kötelezhetik ígéretének betartására. Kifejezetten korlátozott, megosztott és ellenőrzött hatalommal indult tehát, nem a közjogi keretek miatt, hanem a politikai szituáció eredményeként. Amint azonban lehetősége nyílt, rögtön keresni kezdte a lehetőséget hatalmának megerősítésére. A bárók erre lázadással válaszoltak, elfogták a királyt, és egy bárói tanács vette át az ország irányítását. Zsigmond nem adta fel: megállapodásokkal, megosztással és harcokkal megtörte a bárók uralmát, ráadásul amikor kellett, ké-

pes volt önmérsékletet tanusítani, nem állt bosszút a legyőzötteken. A királyi hatalom megerősítésére tett lépései miatt ma az egyik legjelentősebb, legfelkészültebb középkori uralkodónkként – inkább jó politikusként, mint sikeres hadvezérként – tartják számon a történészek.

A politikai rezsimeknek a történelem során két *alap-típusa* alakult ki: a hatalmat korlátozottan gyakoroló és a korlátlan uralomra törekvő. A megnevezések változtak a történelem során, ahogy az értékelésük is. A korlátozott hatalomgyakorlást ma mindenhol demokráciának nevezik, és – szemben az ókori és középkori szerzőkkel, akik erről nagyon másképp vélekedtek – a demokráciát szokás a létező legjobb rendszernek tartani. Még a kritikusok is legfeljebb Churchillt idézik, aki szerint a demokrácia a legrosszabb kormányzási forma, nem számítva az összes többit, amellyel az emberiség időről időre megpróbálkozik. A korlátlan hatalomgyakorlás elnevezésére csak a modern korban kezdték használni a diktatúra fogalmát, korábban zsarnokságnak nevezték, megkülönböztetve a törvényes uralomnak tekintett királyságtól. Fontos tehát látnunk, hogy mindkét ma használt fogalmunk komoly jelentésváltozáson ment keresztül, és ha a mából visszatekintve próbáljuk meg ráhúzni azokat a korábbi történelmi eseményekre, akkor olyanokat kellene mondanunk, hogy Mátyás király idejében diktatúra volt az országban, Hunyadi Mátyás pedig diktátor volt. Ez meglehetősen furcsa és igaztalan állítás lenne, még akkor is, ha a történelmi legendákkal szemben Mátyás

uralkodását kortársai közül sokan tényleg zsarnokságnak, az elnyomás időszakának tartották, és csak a későbbi események fényében alakult át a béke és a szociális igazságosság aranykorává. A középkori magyar királyok természetesen nem voltak demokraták, de azért zsarnokok sem. Hatalmukat – más akkori monarchiákhoz hasonlóan – a koronához kapcsolták, és abban a hitben kormányoztak, hogy megkoronázásukkal az ország törvényes királyai lettek, akiknek kötelességük betartani azokat a jogokat és megállapodásokat, amelyeket a Szent Koronához társítottak. Amikor Zsigmondot a bárók elfogták, még ők is „a Szent Korona joghatóságának felhatalmazásából” cselekedtek és kezdtek el maguk kormányozni. Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy a királyok ne törekedtek volna a minél korlátlanabb hatalomgyakorlásra, hanem azt, hogy a hatalmuk nem volt leírható a diktatúra mai fogalmaival. Ennek ellenére a hatalomgyakorlásban bekövetkezett változások, legyenek akár intézményi jellegűek, akár a politikai vezető szerepével kapcsolatosak vagy belső és külső hatalmi viszonyokhoz köthetők, még a közép- és kora újkorban is elhelyezhetők a politikai rezsimek képzeletbeli egyenesén. Az abszolutizmus, az alkotmányos királyság és a középkori királyi hatalomgyakorlás más erősségű, jellegű hatalmat jelentett, azaz más politikai rezsimek tekinthető.

Azt javaslom tehát, hogy a demokrácia és a diktatúra mai fogalmát ne próbáljuk meg visszavetíteni a múltba, de azzal legyünk tisztában, hogy néhány ritka kivételtől eltekintve, egészen a modern politikai rend-

szerekekig a hatalom mai értelemben vett korlátozása a politikai valóságban nem jelent meg. Egy középkori király, bár mindent nem tehetett meg, a modern politika fogalmai alapján az összes hatalmi jogosítvánnyal rendelkezett. Ő hozta a törvényeket, ő ítélkezett, és ő is felügyelte a végrehajtást. Nagyjából addig a korszakig, amíg Montesquieu báró, a francia felvilágosodás egyik kiemelkedő gondolkodója *A törvények szelleméről* című munkájában meg nem fogalmazta a *hatalmi ágak elválasztásának* tézisét, amellyel megalapozta a modern hatalomgyakorlás elméletét, teljesen természetes volt, hogy ezek a hatalmi feladatok egy kézben futnak össze. Ez akkor is igaz, ha az eltérő sajátosságokról és az elválasztás szükségességéről Arisztotelész nyomán mások is írtak korábban. Montesquieu könyve 1748-ban jelent meg először, és Franciaországban nagyon hamar tiltólistára is került, ugyanakkor pár évtized múlva az amerikai alapító atyák az Egyesült Államok alkotmányának elkészítésekor már alapvetően támaszkodtak munkájára. Az igazsághoz tartozik, hogy Montesquieu a brit monarchiát tartotta ideálisnak, ahol ekkor – az angol polgári forradalom nyomán – már korlátozott hatalomgyakorlás alakult ki: a király a parlamenttel közösen hozta a törvényeket, és egy lassan önállósodó kabinettel kormányzott. I. György király például uralkodásának utolsó tíz évében már részt sem vett kormányának ülésein, egyrészt, mert a Hannoverben született, németül és franciául kiválóan beszélő uralkodó nem beszélt jól angolul, másrészt mert rettenetesen untatták az ottani viták.